

A MAGYAR SZELLEMISÉG PATHOLÓGIÁJA.

«Higyjük inkább (mert így közelebb jutunk az igazsághoz), hogy a nemzet szükségképen keletkezés és újjászületés örökös forгатagában él s tegyük felelőssé minden korban azért, hogy mivé alakítja magát — s elsősorban saját korunkban, amelyben a nemzet Önmeghatározási joga s a nevelés nemzeti rendszere útján, tökéletesebben formálhatja magát — olyanná, amilyen lenni akar, mint bármely megelőző korban».

(*Barker: National character.*)

A népi, nemzeti, faji szellemre, nemzeti karakterre vonatkozó tudományos vagy a küzdőtéren a tudomány színeiben megjelenő irodalom könyvtárrá nőtt az utóbbi évtizedekben, de az egyes nemzetek vagy népek jellemének, ennek az egységesnek érzett és hitt meghatározó tényezőnek megismerésében nem jutottunk az említett elméleti alapvetések révén lényegesen előre. Ennek az eredménytelenségnek megvan a maga politikailag nagyon jól hasznosítható oldalai; állandónak és döntő jelentőségűnek minősített nemzeti jellemvonásokra való hivatkozással lehet reformok megvalósítása elől kitérni («a magyar paraszt nem alkalmas a telepítésre»); «a magyar ember jellemével összeférhetetlen a választás titkossága») s rájuk való utalással, lefegyverző egyszerűséggel meg lehet magyarázni olyan társadalmi jelenségeket («a magyar ember nem való kereskedőnek»), amelyek megértéséhez, bár azoknak van jellembeli megalapozottságuk is, a társadalmi és politikai struktúra analízise nyújthatná elsősorban a szükséges adatokat.

A szellemtudományi szociológia elismeri ugyan a nemzeti jellem, vagy a népi közösségek sajátos szellemének létezését, de nyomatékosan hangsúlyozza, hogy azok csak a közösséget alkotó összes tényezők együtteséből érthetők meg. Ebből a

tudományos meggyőződéséből kifolyólag bizalmatlan minden olyan elmélettel szemben, amely közösségek jellemző tulajdonságait egy kizárólagos tényező által magyarázza. Látja azokat a veszedelmeket, amelyeket a neoromantikus népi és faji elméletek túlzásai és egyoldalúságai okozhatnak s tehetetlenül nézi, hogy a népszellemre, mint a közösségre származható minden jó egyetlen ősforrására, mind gyakrabban hivatkoznak egyes tudományterületek művelői. Feladata kettőssé válik tehát a nemzeti közösséggel szemben: egyfelől elő kell segítenie a nemzeti társadalom minél gondosabb szociológiai szempontok figyelembevételével történő feldolgozását, ami azt jelenti, hogy a szociográfia számára tisztázza a munkája jól végezhetőségéhez szükséges fogalmakat; másfelől pedig érdeklődéssel követi a többi szellemtudományoknak a nemzeti jellem megértésére irányuló törekvéseit, hogy eredményeikből tanuljon és kritikájával elősegítse a teljesebb megértést.

Örömmel kell üdvözölnünk tehát Prohászka Lajos: Vándor és bujdosó¹ című könyvét, amely a magyar szellemiség legbelőbb metafizikai lényegének föltárását tűzte ki programmjául. A szociológiai szemlélet u. is hajlandó volna, nemcsak a felületen mutatkozó nemzeti különbségeket, hanem magát a nemzeti karakter legmélyebb lényegét is funkcionalizálni — azonban az maradéktalanul sohasem sikerülhet neki. A nemzetegyénség pedig realitás, nagyjelentőségű tényező a történelemben s ha nem is lehet tudományosan «megmagyarázni», — mint E. Meyer mondja, el kell fogadnunk, mint létezőt, mint adottságot. De «megérteni» talán lehet s szerzőnk ilyen feladatnak megoldására vállalkozott. — A nemzeti önismeret sohasem volt talán olyan fontos számunkra, mint ma — s bármilyen módszerrel is igyekszik valaki, ha csak egy vonással is gazdagítani ezirányú tudásunkat — teljes érdeklődésünkre tarthat számot. Éppen ezért szerző módszerével szemben nem foglalunk állást, magunkévá igyekezünk tenni szemléleti módját, hogy a lehető legjobban megértsük intencióit s szociológiai elvek alkalmazását csak akkor kíséreljük meg, — ha úgy látjuk, hogy azok valamely felmerült részprobléma helyes világításba helyezéséhez szükségesek.

¹ Prohászka Lajos: A vándor és bujdosó. Bpest, 1936. 171 l.

I.

Prohászka Lajos munkáját az említett célkitűzésen kívül, különösen figyelemre méltóvá teszi az a körülmény, hogy a magyarság sorsát a németiséggel való kapcsolatában vizsgálja s így ez egyben az a német-magyar kultúrközösség kultúrmorfológiai vagy történetfilozófiai megalapozásának is tekinthető. A könyvével való kritikai foglalkozás tehát nemcsak a magyar nemzeti jellem kérdéseinek tisztázásához vezethet, hanem világgosságot áraszthat — legalább kulturális vonatkozásban,— a németiséghez való viszonyunkra is. «A magányos vándornak (a németiségnek) van itt az európai végen, Nyugat és Kelet érintkező pontján egy örök feleselő társa — társa nem annyira vérben és szellemben, nem is elhivatásban és életszerzetben, mint inkább történeti sorsban — a magyar». (84. 1.) A «feleselő»-kifejezés, annak hangulata rávilágít arra a szellemi attitűdre, amellyel szerzőnk a német és magyar közösség egymáshoz való viszonyát látja. Felesel az, aki függő viszonyban a parancsolásra hivatottnak ellentmond anélkül, hogy ezen verbális lázadozása akár milyen eredménnyel is járhatna. Felesel a cseléd és felesel a gyermek. S felesel az ösztönzésre és irányításra szoruló társ is, mintahogy P. valóban ez utóbbi lehetőséget juttatta kifejezésre. Nem ellenszenvvel, sokkal inkább a tárgyszereteten túl, sorsigenléssel nézi a két népi közösség kapcsolódását, ami részben magyarázatául szolgál módszere megválasztásának is.

Módszere valóban a legnémetebb módszer, amelyet problémája feldolgozására választhatott. Bár kizárólagos célunk a magyar közösségi szellem jellemző vonásaival kapcsolatban fűzni megjegyzéseket e könyvhöz, mégis szükséges, hogy eredményeinek helyes értékeléséhez, sőt megértéséhez is, mint háttért fölvezöljünk módszertani programját, annak megjegyzésével, hogy az program maradt csupán és alkalmazására a továbbiakban csak részben kerül sor. — A mű egyébként elvont fogalmiságával a megszokottnál nagyobb igényeket támaszt az olvasóval szemben s ezenkívül még a belső konstrukció áttekinthetlensége s szerző előadási modora is nehezebbé teszi a megértést (nyilván csak a «kiválasztottak»-nak ír), úgyhogy nagyon sokan azok közül, akiket a magyarságra vonatkozó rész érde-

kelne, a könyvet elolvasni nem fogják. Ez utóbbi ok miatt itt csak kritikai állásfoglalásunkat adjuk, hanem bővebb idézetekkel be is mutatjuk a szerzőnek különböző szempontokból jellemzőnek tartott megállapításait.

Prohászka művét a következő történetbölcseleti megalapozással indítja el:

A népközösségek jelleme, szellemi arculata, egzisztenciális sajátossága nemcsak a népközösség diszpozíciójából olvasható le, hanem abból is, amit alkotott. Kiindulási alapul a közösség élettevékenységének bizonyos *egysége* veendő. Népközösségek bizonyos állandó és változatlan magra engednek következtetni, mint lényegre. Másképpen hatnak vissza külső hatásokra, más az élmény- és kifejezőmódjuk: a magatartásuk. «Amit általában egy népközösség jellemén szoktak érteni, az éppen ennek az életmagatartásnak sajátos módja és iránya. Ennek viszont egységes kiindulópontja, hordozója és mozgója a közösség formája, amely az illető nép életalakulásának belső törvényszerűségét, fejlődése félbeszakíthatatlanságának princípiumát jelenti ... ez a forma a végső, tovább már nem elemezhető előföltevés» s egyben «a népközösség sorsa is». Ami egy formában benne rejlik, az szükségképpen megnyilvánulni törekszik, de a ténylegességben sohasem lehet minőségileg más, mint ami a képességekben eredetileg volt. A valóságban külső befolyások és gátlások hatása alatt fejlődik és nemcsak más formákkal, hanem az objektív szellemmel, a kultúrával is szemben találja magát. A magyart például közjogi rendszere jobban meghatározza, mint eredeti életformája, vagy a történeti érintkezés viszontagságai. A kultúra objektív szellemének feszültsége nem organikus, mint a formáé, hanem dialektikus jellegű, amennyiben jelentéstartalmának ellentétei mindig újabb és átfogóbb megoldásra serkentenek: a szabadság jegyében. A lényeg megragadása csak metafizikai szemléletmód révén válik lehetségessé, amely által egy népközösség egzisztenciális gyökeréig hatolunk el. A népközösség egzisztenciálitása a sorsnak és a szabadságnak kapcsolatából alakul, ennek azonban csak egyik oldala vehető tekintetbe megértő magatartás útján, a szabadság meglátására csak a jövőt látó próféta képes. A szubjektív szellemnek — legyen bár egyéné vagy egész közösségé —

ügyszólván karakterologikus a priori-ja a típus, amely alatt itt a népi forma kibontakozásának bizonyos egyöntetősége értendő (sorstípus — a népközösség a maga történetiségében; szabadságtípus vagy kultúrtípus — tér és idő feletti jelentésében, szabadságában). A típus teszi érthetővé a jellemző magatartást, általa a közösség szellemének ősi magvához érünk el s rajta keresztül válnak érthetőkké összes objektivációi is. «Maga a földrajzi környezet és a faji sajátosságok is, csak médiuma ennek a megnyilvánulásnak: anyag, amely valamely szellemi egységnek, mint típusnak, a lehetséges megmunkálás számára adatott.» (1—26 lap.)

Megismerési módszere: a megértés, amelynek lényegére (intuitív megragadás és racionális viszonyítás) vonatkozólag, a könyv utolsó előtti fejezetében foglal pár sorban állást P. az e kérdéssel foglalkozó filozófusok eredményeinek egyéni összefoglalásával. Forrásai a történeti sors és a költői alkotások lesznek, mint ahogy egy helyen írja, «a lelki alaprétég. . . könnyebben hozzáférhető: történeti sorsból és költői alkotásokból szinte egyértelműséggel tekint reánk» stb. (126 l.) Valóban legfontosabb ihletője, — az a forrás, amelyből merített s amelyre állandóan utal idézetekkel és egyes kifejezésekkel s amely nélkül művének a magyar szellemisségre vonatkozó egyes részei soha meg nem születtek, vagy ha igen, egészen mások lettek volna — Ady Endre költészete. Ez a körülmény egymagában is, művének különös figyelmet biztosít. S így ahhoz, hogy a később ismertetendő jellemvonások meglátásának helyességét tárgyilagosan bírálni tudjuk, le kell küzdeni magunkban valami elfogultságfélét, amelynek jelenlétét állandóan érezzük, mert a költő szavait halljuk a sorok mögül kicsendülni. A kritikus fél, hogy megtagadja a költőt s így önmagával jut ellenkezésbe. Munkája annyival is inkább nehéz, mert helyenként csak állandó és éber figyelem teszi lehetővé a szerző és Ady társadalom- és sorslátásának kettéválasztását. (Tudvalevő, hogy egy nagy költő sok olyan kisebb költő megnyilatkozását teszi feleslegessé és lehetetlenné, akik a nagy költő nem léte esetén kifejezést adhattak volna talán kisebb értékű formában, kevésbé jelentős élményeiknek. Éppen így a népközösség sorskérdéseivel vívódó vates meghatározza hosszú időkre a leg-

lényegesebb kérdésekben való állásfoglalásunkat, az általa nyújtott válaszokba zuhanunk állandóan vissza, — különösen, ha még a művészi forma is segít rögzíteni a közölt lényeglátás megmaradását. Szinte úgy látszik, hogy annak, aki a magyar szellemi közösség sajátosságairól ma közvetlen, meggyőző erejű igazságot akar mondani, előbb el kell felejtene vagy szervesen magáévá élnie mindazt, amit Adytól tanult. Talán már megvan ennek a lehetősége. Túl jutottunk Adyn, mert néha már úgy érezzük, hogy túl kell jutnunk rajta.)

P. rövid fejezetekben az előbbieken ismertetett és vázolt elvek használhatóságát mutatja be, amennyiben egymásután jellemzi a görögséget, mint a kifejező —, a rómaid, mint a szervező —, a középkort, mint a zárandó —, a spanyolt, mint a quijotista —, a franciát, mint a stilizátor —, az angolt, mint a telepes —, az olaszt, mint a humanista szellemség típusának hordozóját. Ezekután a módszeres kísérletek után a könyv leg-sikerültebb fejezetei következnek, amelyben a «vándor» szellem lényegét igyekszik megragadni s annak típusát vázolja fel, amely feladatát jelentékenyen megkönnyítette az a körülmény, hogy a német szellemségről számos szellemtudományi, kulturmorfológiai stb. átfogó feldolgozás látott már napvilágot, míg a magyarságot illetőleg P. könyve az első ilyenmű rendszeres kísérlet, de meg kell emlékeznünk e helyen Babits Mihály Magyar irodalom c. szép tanulmányáról, amelynek a magyar faji karakterről írt részei P. könyvének megjelenése után sem hanyatlottak értékükben, — talán most még becsesebbek.¹

A tipikus német alapélmény: a változás ténye. A német a változást «átéli», a változásból érti meg az állandót s az egész külső világban is szüntelen fejlődést lát. (54. 1.) Ez az alapélménye mindenütt a végtelenség perspektíváit nyitja meg előtte. (59. 1.) «Változás és végtelenség: az alapélménynek és a kifejezésnek ebben az egymásra vonatkozásában ragadhatjuk meg a német sorstípust a maga történeti fejlődésében.» (67. 1.) A végtelenség eszméje Hegel és Leibniz nyomán «egyfelől jelenti a véges fogalmának pusztá negációját . . . egy folyamatosors szüntelenségét . . . ahol a határok folytonos átmenetek

¹ Babits Mihály: Irodalmi problémák. Nyugat; 1917.

(indefinitum). De másfelől értjük rajta az abszolút végtelenséget is, mint minden véget felülmúló föltétlen posztulátumot (infinítum). «A németiségnek éppen befejezetlensége, magával elégedetlen volta és új formák után való szüntelen sóvárgása adja meg az erejét, produktivitását és belső gazdagságát.» (52. 1.) «Még keletkezésben levő nép, amely még csak most keresi a maga létformáját» (53. 1.); a lét legbelsőbb lényegét az aktivitásban látja, a véges leküzdésének a vágya üzi; a keletkezésnek és elmúlásnak lüktető árában életérzéke bizonytalanná válik, a kiforratlanság és feszültség démonikus jelleget kölcsönöz szellemének stb. — S hogy szerzőnknek a németiség elhivatottságában való hitét is illusztráljuk, a következő pár mondatát idézzük: «De bármi különböző indítékok vezessék is, bármennyire eltérők legyenek is a koronként mozgó eszmék, a németiségnek a maga történeti rendeltetését mindenképen ki kell vándorolnia.» (68. 1.) «A vándorlás azonban az ifjú lélek életformája. Akit még lehetőségek hívnak és akiben a megvalósulás ereje és élete, gazdagító páthosza feszül. S ez a távolbaszegődő akarat bizonytalannal még ígéret az öreg Európa számára.» (83. 1.) «Germania migrat!» — kiált fel szerzőnk megigézve, de mi, sajnos, nem tudunk vele együtt lelkesedni! A latin szavak felidéznek a messze tájakat szervező római hódítót, halljuk római légiók lába-dobbanását s később a könyv olvasása közben visszagondolunk e mondat hangulatára, amikor már látjuk a nagy ellentétet, a magyart, aki zugolyában, a világtól elzárva és elzárkózva rostokol s ha mozdul, bujdosóvá válik. — S végül, hogy romantikus megértő lelkiségének még egy példáját szolgáltatassuk, álljon itt a következő mondat: «A német kíméletlenség, — tulajdonképpen nem egyéb, mint az áldozatra elszánt lélek hybris-e.» (76. 1.)

II.

A magyar önismeretet mindmáig P. szerint homályossá és zavarossá tette pártszenvédelem, történeti helyzet és vérségi kötelek. Tévedés volt azonban ezt a magyar önismeret sajátosságának feltüntetni, mert e fogyatkozás kisebb vagy nagyobb mértékben, minden népre egyaránt jellemző. Társadalmi és történeti tényekre vonatkozó ismereteinket mindenkor erősen befo-

lyásolja kor és társadalmi helyzet, amint ez ma már a tudás szociológiának vitathatatlan megállapítása s fokozott mértékben áll a nemzeti önismeretre is, amely — nem beszélve az öntömjenézés és önámítás bennünket itt nem érdeklő változatról — még azért is egyoldalú és tökéletlen marad mindig, mert az ami a legmélyebb érték bennünk, egyetemes emberi vagy a személyiséget jelentő egyszeri, becses forma — örökké kifejezhetetlen marad, — s még ami megmondható volna, az is ritkán említetik, mert valami egészen mély szerénység akadályoz hétköznapiakon a róla való megnyilatkozásban, — úgyhogy legtöbbször csak hibáink maradnak meg jellemző vonásukul.

P. szerint a magyarság egységes képet nem tudott magáról kialakítani. «De viszont másfelől joggal mondhatnók azt is, hogy ennek az egységes képnek örök hiánya határozta önszemlékedését már eleve egyoldalúvá. Mert az ilyen egységes történet szemlélet a közösség számára kétségkívül hatalmas erőtartalék, amely főként sorsának vesszőcsapása idején egységes akaratanak kifejtését lehetővé teszi.» (85. 1.) A mondatok logikai egymásutánját nem értjük. Annak megállapítása után, hogy az egységes kép hiánya miatt önszemlékedésünk egyoldalú volt, miért következik «mert» bevezetéssel az erőtartalékra való utalás?

A magyarnak nincs mythosza — írja P. —, mindenkor híjjával volt vagy helyesebben történeti fejlődésében elvesztette, talán eltékozolta. Ígérkezései: a lázadó magyar Koppány, a magyar öncélúság harcosa, másfelől a török-tatár verő magyaré, aki Európa védőpajzsa Kelettel szemben. A lázadás és önfeláldozás irányába indul el tehát a magyar mythoszejlődés és a magyarság lelki alkatát jellemzi a ráirányulásnak ez a kettős formája. Fejlődhet-e ki mythosz azonban a lázadás és önfeláldozás irányában? — kérdi szerzőnk —. Kár hogy pár szóval nem mondta meg, mit ért mythosz alatt. Mythoszt termelő erő, mythizáló hajlam nagy mértékben van ugyanis a magyar lélekben — ha a mythikus magatartás lényegét heroikus cselekedetekre való olyan visszaemlékezésben látjuk, amelyben a tettek reális lefolyása egyre inkább elmosódik, a folyamat maga képszerűvé válik, minék következtében kialakul a közösség sorsának egy olyan ábrázolása, amely a jövő irányi-

tására is alkalmas.¹ Ilyen értelemben véve, kiegészítve még ezt, azzal, amit Michels a népek mythoszáról megállapított, amelyek részben a «honnan» és részben a «hová» mythoszaik,² azaz az eredet és a rendeltetés (missió) ábrázolásai, a keresztény civilizációval vagy Európával szemben való lázadás egybeeshetik az ősi adottságok magasabbra értékelésével, míg azok feláldozása misszió vállalásával, amely utóbbinak ideológia vagy helyesebben logificatio post facta jellege P. előtt sem ismeretlen. De mythosz fejlődhet mindkét irányban — talán csak ebben a két irányban. Tehát: a magyarság lelkiségének egyik jellemző vonása éppen, hogy mythoszt formál múltjából. Nemcsak II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos körül képződött mythosz, hanem már Tisza István körül is — s a mythikus magatartás — úgyis, ahogy azt Thomas Mann érti — a magyar lélektől nem idegen.

S ha még a nemzeti mythoszek közé sorozzuk, Michels nyomán, az egyes nemzeteknek önmaguk kiválóságának és elhivatottságának tudatát — úgy nem szorul bizonyításra, hogy a magyarságnak ilyen irányú mythosza is van. — Ami pedig azt a hegeli gondolatot illeti, amely egy nép létezése előfeltételének tekinti, hogy éljen benne egy hatályos eszme történeti küldetéséről — arra azt kell felelnünk, hogy az ma is él benne, nem látja azt «képszerűen» talán, de hallja a szöveget: «Rendületlenül». — S ez sokkal több, mint egy már formába merevedett mythosz, amely legtöbbször hatalmi törekvések ideológiai felépítménye csupán.

A magyarság lelki alkatának jellemzéséül P. a «finitizmus» szót választotta. A finitizmus érzése kíséri történeti útján a magyart, amelyről a következőket tudjuk meg: «Külső kényszer és nyomás kereszttüzeiben ... a Kárpátok övével eltorlaszolta magát, nemcsak térbelileg, hanem bizonyos tekintetben lelkileg is». «Idegenkedik mindattól, ami problematikus, ami megoldatlan és várakozásra késztető, viszont elszántan a szűkös, a biztos, az állandó felé húz és tetté csak ott válik, ahol a maga létének elhatárolásában úgyszólván körülsáncolásában, nyilvánulhat ... Hogy a magyar léleknek ez a kozmikus lezártága közvetlenül milyen indítékokból keletkezett, arranézve természetesen talál-

¹ Witzemann, W.: Politischer Aktivismus u. sozialer Mythos. 1935.

² Michels, Róbert: Patriotismus. München 1929.

gátasoknál tovább sohasem fogunk jutni . . . Körülövezve, elkerítve mintegy a változhatatlanra beállítva önmagát, bizonyos csüggettségben úgyszólván állandó lelki nyomás alatt él . . . a daimonikus lélek végtelenségvágyával, Fausti sóvárgásával szemben ... a közvetlenre, a térbeli elhatárolásra, a biztosban való meghonosulásra irányul... A rejtettségek, a zártágnak biztosságát és elégtelenségét akarja, de ennek kötöttségét tűrhetetlennek érezve, állandóan lázad a nyomás ellen . . . Elzárkózottságával idézte elő az elnyomást s viszont az elnyomás még jobban fokozta benne az elzárkózás hajlamát». «Szűkarcú, kalodaszerűnek érzett magyar lét», «Lelki immobilitás», «A jellem megrögzöttsége és helybenmaradása» azok a további kifejezések, amelyek a sokértelmű finitizmus tartalmának megértéséhez akarnak hozzásegíteni. S ott, ahol a magyar kultúra sajátosságait vizsgálja, a finitista lelkeséggel kapcsolatban újabb jellemvonásra mutat rá, amely szerint a finitista lélek számára a végesség egyben véglegességét is jelent s ebből a finitista lélek dialektikára való képtelensége következnek.

A finitizmus ügyesen választott szó, mindenki olyan jelentést adhat neki, amilyent éppen akar. S ha nem is tud határozott értelmet fűzni hozzá, azt fogja mondani: «van benne valami». Ez az előnye mindenesetre megvan az idegen szavakkal való jellemzésnek. Különösnek kell azonban találnunk, hogy abban a magyar nyelvben, amely a szerző szerint a magyar szellem legszebb metafizikai alkotása, nincs szó a magyar szellemiség legjellemzőbb tulajdonságára s ha van, hogy a szerző, aki a közösség legmélyebb lényegének feltárására vállalkozik, nem tudta megtalálni. Egyébként is a szó által jelölt szellemi magatartás teljesen általános és a szellemi lét egész területét átfogó. S ebből következőleg, ha ennyire általános, az már aligha lesz kizárólag a magyarságra jellemző. Valóban a végtelenségtől való irtózás vagy a végesnek szeretete éppen úgy lehet a franciáknak jellemző vonása, mintahogy Wechssler: *Esprit und Geist* című könyvében egész fejezet szól is erről.¹ Mi tehát akkor az, ami a magyar finitizmust meg fogja különböztetni például a franciáétól?

¹ Wechssler, E.: *Esprit u. Geist*. Leipzig. 1927. (Fejezetcímek: «L'horreur de l'infini» — s ezzel szemben a németeket jellemzőleg «Unser Drang ins Unendliche».)

Amint láttuk, a németiség jellemző vonásai a változó és a végtelenség összefüggései voltak. Ezzel szemben P. megkonstruálta ennek ellentétét, a változás alapélményével szemben a változatlant és a végtelenség vágyával szemben a végeség szeretetét, a szűköshöz való ragaszkodást. Kétségtelen, hogy ennek az életérzetnek, amit finitizmus szóval jelölt, tartalmi kidolgozásában erősen befolyásolta az a körülmény, hogy a szerző a «végtelen» szellem irányából közeledett felénk s így szükségképen a fogyatékoság érzése váltódott ki belőle. S mert ott irracionális, nagy távlatú, örökös és végtelen lehetőségeket érzett; itt nem láthatott mást, mint racionális, véges eredményeket — a véglegesség igényével. Jellemző, hogy — bár eleinte magának a finitizmusnak nincs érezhetően leértékelő hangulata, — a későbbiekben egyre inkább ilyen értelmet nyer a szó s félő, hogy ebben az értelemben fog jelszóvá válni. A rosszindulat megkonstruálva a pathologikus határesetet, a szót korlátoltsággal, maradisággal, lustasággal, elfásulással, vaskalaposággal, torpadtsággal egyértelemben fogja majd használni. Kedvelt szava lesz mindazoknak, akiknek lelke mélyén egy ösztönös s kiirihthatatlan megvetés él mindazzal szemben, ami magyar S a szónak annyival inkább lehet sikere, mert a most felsorolt jelenségek itt vannak a magyar létben, mint mondjuk a finitista magatartásmód szélső, kóros formái s így a finitizmus, mint magyarázó elv sokoldalú funkciót tölthet majd be: nem lehet a dolgon segíteni, — mondják majd — ez a magyar finitizmus következménye, vagy diktatúra az egyetlen gyógyszer a torpadtság ellen, másképp a finitizmussal boldogulni nem lehet és így tovább, amiért természetesen a szerző nem felelős, de a kritikára bizonyos kötelezettséget rónak ezek a lehetőségek.

Mi van tehát a finitizmus szó által nagy általánosságban jelölt jelenségek között olyan, amit jellemzőnek kell tartanunk s ami specifikusan magyar? Elsősorban rá kell mutatnunk arra, hogy ez a magatartásmód talán a szerző legmélyebb meggyőződése szerint sem egészséges életforma s így keresendő volna, hogy mi az az egészséges állapot, egészséges, helyesebben értékes magatartásmód, amelynek a finitizmus vagy tagadása vagy pedig eltorzítása. Milyen lelki képesség túlfeljlődése okozta, vagy milyen társadalmi vagy történeti helyzet idézte

elő azt a jelenséget — mert hiszen nyilvánvalóan erről van szó végeredményben —, hogy a lélek és a magatermette forma közötti eleven együttműködés megszűnik, a külső forma megmerevedik, a lélek kihűl, vagy csak erőtlenné válik a maga alkotta formák módosítására s a valóság felé emelkedésre.

A könyv elolvasása által nyert benyomások alapján a következőkben foglalhatjuk össze a finitizmus lényegét. Finitizmus az a lélekforma, amelyben a helytállás megtorpanást, a határ korlátot, a harmónia a feszültségnélküli közönyt, az «önmaga» a «magának elég»-et, a lélek egysége a lélek szürkeségét, az ellentétek feletti győzelem csendje a tunya nyugalmat, az önérték-tudat önteltséget, az egyéniség izoláltságot, a józan látás a dolgok lényegének látására való képtelenséget, a rend a hatalmi rendszer megmerevedését jelenti. Fűzzük hozzá a mondottakhoz magunk részéről, hogy ez a finitizmus pathologikus formája annak a léleknek, amelyet uralom, rend, harmónia és önérték-tudat stb. alakít. A szerző nem látja ezt az egészséges életformát, ez a magyar lélek ősbibb formája. Ez a lélek azonban, történeti sorsa közben, szükségképpen állandóan csak a hatalmat, az uralmat gondolja, ami azután «finitizmus»-hoz vezetett. Mélyebb rendeltetése szerint azonban a magyar szellemnek a hatalmon kívül s azon felül a rendet, a harmóniát, a lélek egységét kell élnie; de ebben megakadályozta a pusztá életért folytatott küzdelem. Ez az «ázsiai» örökség: («siratunk valami rég elveszített, Keleten hagyott harmóniát») a léleknek ez a harmonikus egysége. Ez magyarázza a magyarság vitalitását, az igazán magyar kultúra szerves összefüggését; azt, hogy nem «szellemül át», s nem válik munkagéppé; ebből az emlékezésből táplálkozik nem uralmi, hanem vezetési igényünk stb., stb.

További kérdés: ez a finitizmus jellemzi-e a magyar népközösséget, annak minden rétegében; jellemzi-e a történeti idők folyamán mindvégig s megvan-e például ez a finitizmus a kisebbségi sorsban, vagy az Amerikai Egyesült Államokban élő magyaroknál? Megvan-e azoknál, akik a hagyományos életkeretek közül kivándorolva, de itthon maradván, *elementek* kereskedőnek vagy iparosnak? Ezekre a közösségekre P. nincs tekintettel, ő nem a népi közösség szellemével, annak jellemző tulajdonságaival foglalkozik, hanem kizárólag a magyar államiság

keretei között élő magyar nemzet jellemző tulajdonságait vázolja fel, anélkül azonban, hogy erről kifejezetten tájékoztatná az olvasót s mert a közösségre jellemző magatartást a legfontosabb funkciót végző társadalmi rétegnél kell keresnünk, végre eljutunk oda, hogy kiken keresztül jellemzi P. a magyar népközösséget: a magyar államiság keretein belül, a politikai vezetést, az országglás munkáját végző réteg szellemi struktúrája az, ami e könyvben előttünk áll. A finitizmus tehát a magyar politikai vezető réteg érlelmeszedése volna, a diagnózis teljességéhez azonban feltétlenül szükséges, hogy a jól működő ereket is kitapogassuk, azokat az értékeket, amelyek a nemzetet éltették s amelyek — elevenek ma is, ha nem is a vezető réteg egészében, hanem inkább csak egyes tagjaiban. A szerzőt azonban — egyéb okokon kívül — eme teljesebb látásra alkalmatlanná tette az a körülmény, hogy az ő figyelmét a nemesebb értelemben vett közélet helyett a politikai küzdelem kötötte le.

Az előregedési tüneteknek szociológiai vizsgálata kívül esik nyilvánvalóan e mű keretein, pedig elengedhetetlen feltétele az itt vázolt jellemcomplexus megértésének. De itt kell rámutatni arra, hogy P. a magyar nemzetközösség jellemzése közben csak a múltat vette tekintetbe, azt vázolta, amit a történeti sorsban, költők alkotásaiban talált, a jelenig is alig jutott el s így sokszor kihűlt formák sokkal inkább lekötötték figyelmét, mint esetleg azok a máris élő szellemi erők, amelyek meglehettek az alapformában, amelyeket kifej leni nem engedtek a körülmények, amelyek némelyikének ki virágzását szemlélhette volna például a kisebbségi sorsban élő magyaroknál, így valójában csak a múlt feldolgozása van e könyvben, az, hogy mi volt *eddig* sorsa a magyar szellemnek. Mint látni fogjuk ezt a munkáját is, a szerző «kívülről» végzi, ami hűvös tárgyilagosságot, de egyben a problémának szintelenül való látását eredményezi.

«A függetlenségvágyban a magyarságnak tipikus alapérvényét jelölhetjük meg. . . amelynek gyökereit a magyar finitizmus gyökerében kell keresni. A szabadság alapélménye . . . tulajdonképen negatívum: a finitisztikus lelki magatartásnak lelki, negatív oldala. A finitista szellem a rejtettségek, a zárt-

ságnak biztonságát és elégtételt akarja, de ennek kötöttségét tűrhetetlennek érezve, állandóan lázad a nyomás ellen és áttörni iparkodik a fojtogató korlátokat. Ez teszi érthetővé a magyar szellem örök ellenzékiességét». (93. 1.) «Menten kijő sodrából, mihelyt függetlenségét valamerről vigyázatlanul csak érintik is» (93. 1.). Felváltva használja a «függetlenség-vágy» és a «szabadság» kifejezéseket, mindenesetre azonban, mint alapélményt a «függetlenségi vágyat» jelölte meg, amelyik a maga élményszerűségében alapjában különbözik úgy a német, mint a nyugati latin szabadság-eszmétől. Első megjegyzésünk maga ellen a szó ellen irányul, mert zavar, hogy a szerző egy nomád, hódító, lovas népnek alapélményét vágyban jelöli meg, a függetlenség-vágy szóban ugyanis a vágy, tényleg *vágyat* jelent. Az alapélményben magában — amint ezt a szerző nagyon jól tudja — a lélek különböző képességei még együtt, nem differenciáltan jelennek meg és olyan erővel, hogy azoknak tárgya *vágy* nem lehet. De föltéve, hogy a vágy, akarat, szeretet, Ösztön, törekvés szavak közül nem kellő óvatossággal választotta ki a *vágy-szót*, vagy rajta magát a törekvést is érti (mint ahogyan a hatalomvágy szóban már ilyen jelentése van), akkor sem tartjuk szerencsésnek a függetlenség szó használatát az alapélménnyel kapcsolatban. Szét választhatatlanul együtt: függetlenség, szabadság, önmeghatározás, győzelmi akarat, erőtudat, hatalomérzet, vak életösztön és elsősorban ez a legutóbbi helyen említett, az, ami egy hódító, lovas népnek az alapélménye lehetett. Természetes, hogy a szisztematikus kezdetet egybeesőnek gondoljuk, a népi alapformák kifejlésének elméletén alapuló könyvben, a történeti kezdettel és nem gondolhatjuk azt, hogy a szerző a függetlenségi vágyban, mint alapélményben, főképp az utolsó 400 esztendő függetlenségi törekvéseire akart volna utalni. A függetlenség szó egyébként is elsősorban az állami függetlenségre utal és nem mond semmit az államon belül élő egyeseknek a hatalommal vagy a közösséggel szemben való viszonyáról. Ezért sem szerencsés tehát a szónak megválasztása, mert ilyen kételyeket vált ki, amelyeket még fokoz az a körülmény, hogy ezt a függetlenség-vágyat, mint a finitisztikus lelki magatartás negatív oldalát jelöli meg. Hiábavaló kísérlet a megértés akarása. Mert ha a lélek finitista,

akkor az jól érzi magát a korlátok között és sem a maga, sem mások által emelt torlaszok nem fogják benne az elnyomottság tudatát ébreszteni. Ha a finitista lélekben benne van az önmaga ellentmondása is egyben és benne fölbred az, úgy a korlátok eltávolítása, a szabadság élménye és nem a függetlensége. S elsősorban — függetlenségvágnak akkor kellene logikusan bekövetkezni, ha a «határokat» mások, idegenek, ellenség háborgatják. Erre P. utal s Babits is így érti: a «magyar szabadság» lényegét abban látva, «hogy senki ne háborgasson: hogy senki ki ne zavarhasson nyugalmamból, inerciámból, kényelmemből» (i. m. 62. 1.). E probléma elintézése egy kritika keretein belül lehetetlen. Mégis rá kell mutatnunk, hogy a pusztán negatív jellegű «senki ne háborgasson»-elv, a «senki ne akadályozzon»-elvével egészítendő ki, mint ahogy a magyar szabadságélményben is elválaszthatatlanul együtt vannak. Amennyiben a szerző a függetlenség-vágy, egyébként rendkívül csúnya szónak, sajátos jelentést akart adni, úgy azt meg kellett volna tennie, mert hiszen az egész lelki alkat jellemző alapélményéről van szó, tehát nem lehet közömbös az, hogy az olvasó pontosan megérti-e a szerző intencióit. Ha pedig elsősorban az egyén függetlenségéről van szó — ami a magyar individualizmus alapélménye lenne —, úgy arra kifejezetten rá kellett volna mutatnia. E fogalmak használásánál a legteljesebb gondosságot kell megköválnünk; a nemzet igazi szabadságának s az állam teljes függetlenségének összefüggései, ma is épúgy, mint a múltban, a magyar politikai élet és a magyar nemzeti lét legnagyobb gonddal vizsgálándó kérdései. Annak valószínűsége pedig, hogy ez a függetlenség-vágyban megjelölt élmény sokkal inkább a hatalom vagy uralom irányába mutat, abból is kitéjük, hogy még ma is élnek a magyar lélek e tendenciái és ennek az egész közösségben élő alaptendenciának az átértékelése, helyes irányban kifejtése egyike ma a magyar nemzetnevelés leglényegesebb problémáinak. De milyen változata él ma ennek a függetlenségi vágnak? Élt-e ez a múltban a nemzet egyetemében? Voltak-e, akik más alapélmény révén kapcsolódtak egymáshoz s mégis magyarok voltak? Ismétlődik-e a közösség «alapélménye» megváltozott történeti helyzetben? Ha pedig változik, nem módosítja-e a nemzeti

jellemvonások érvényesülési és értéksorrendjét. Vagy valóban csak egy alapélménye lehet egy nemzeti közösségnek, amely annyira végzetes jellegű, hogy változásai csak látszólagosak? S ha igen, a függetlenség, a csak-negativum mellett, nincs-e átfogóbb rokon élmény, amelynek a függetlenség csak egyik oldala vagy mozzanata?

«A finitista számára a pozitívum, az illúzió.» Igyekszik menekülni a tények komor nyomása elől s az illúziókkal pedig rögzíteni akarja létének ezt a tényektől független állapotát. Az illúzió ilyen funkciójának beállítása téves, nem kielégítő¹ s ha a megnyugtató magyarázatnak egy példáját akarjuk, gondoljunk az Adler-i lélektan alapvető tételére, melyszerint, ha a hatalmi törekvés elé a valóság állandóan gátat emel, a hatalmi cél álom formájában, mint fikció éli ki magát. Ez volna a csak «lélektani» magyarázata az álmodó magyarnak, amely mindenesetre meggyőzőbb, mint függetlenségi vágy és illúzióknak említett összefüggése. «Ellenzékiségből és illúziókból azonban lehetetlen uralkodni, valóságot formálni stb.» — írja P. «A magyarságnak még minden történeti katasztrófáját ez a szellem idézte elő, elhibázott nemzetiségi politikánk ennek utolsó beszédes példája.» — Azok a való élet egyes tényeire tekintettel nem levő általánosítások, amelyek minden tipológiai kísérlettel szükségképen velejárnak, hirtelen megmutatják csökkent értéküket, ha a nem eléggé óvatos szerző, mint az jelen esetben is történt, példával akarja a felállított általános tételt igazolni. Mellőzzük annak a kérdésnek taglalását, hogy egy olyan könyvben, amelyben illusztráló példa alig van, miért kellett éppen a nemzetiségi politikánkat, mint példát előrángatni, e helyett mutassunk rá a következőkre. Valaki, aki népközösségek kialakulását, népi formák beteljesedésében látja, valaki, aki a népi formát a népközösség sorának tekinti, nyilván nem tévesztheti szem elől azt a tényt, amely minden nép nemzetté fejlődésének belső törvényszerűsége. Ez kedvezőbb történeti helyzetben levő népeket már századokkal korábban az önrendelkező nemzetek boldog sorába

¹ Az illúzió szerepét tárgyalom «A politikai illúzió» c. közeljövőben megjelenendő dolgozatomban.

fejlesztett fel, azonban hasonló módon érvényesül, más, az elmaradt, kisebb népiségeknél is és ha azok az öntudatosságnak bizonyos fokát már elérték, kedvező hatalmi viszonyok alakulása mellett minden körülmények között törekedni fognak a teljes politikai önállóságra. De ezenkívül is szellemtörténész nem feledkezhetik meg arról, hogy ez a nemzetiségi politika, amelyet kárhóztat (nem egészen világos ugyan, hogy milyen összefüggésben) egész Európában hasonló tendenciájú és célkitűzésű volt. Ma sincs senki, aki megtudná mondani, hogy milyen nemzetiségi politika mellett tarthattuk volna meg «nemzetiségeinket», ilyen t. i. nincs. A háborút kellett volna megnyernünk. Minden e kérdést illetőleg gyakorolt kritika elsősorban arra irányulhat, amit saját népünk erősítése terén elmulasztottunk. Ezt meg kellett jegyeznünk. Hangsúlyozandónak véltük, hogy nemzetiségi politikánk «elhízáottsága» nagyon sok tényező eredménye volt. Súlyos tévedés azt illúziók és ellenzékiség terhére írni.

A magyar lelkiség erősen affektív jellegére, érzelmi befolyásolhatóságára, irrealitására vonatkozó megjegyzéseire (minden igazi magyar valamiképp mindig menekül a stabilis, örökké változhatatlan nyomasztó valóság és önmaga elöl s e sajátos magyar irrealitásnak két formája van: a nemzeti múltba való menekülés és a kesergés) azt kell kérdeznünk, hogy a következő mondattal: «Ugyan hol található fel Európán kívül ez a körülményeket mérlegelő, mindig kissé racionális életforma? stb.» (130. l.) elintézte a magyarság realizmusának kérdését. Két sor elég, amikor a pathologikus vonások oldalakat kapnak? Deák Ferenc nem magyar típus talán? A kiváló egyén kiválósága, csak egyéni, nem a közösség terméke is egyben, amelyből kiemelkedik?

De az e fejezetben felsorolt jellemvonások közül a leghevesebb ellentmondást «az elrendeltettség hite, a tompa rezignáció» váltja ki, abban a fogalmazásban, amelyet P. e jellemvonásnak ad. Elismeri ugyan e jellemvonás előnyeit is, mert belőle származtatja a magyarnak józan és tartózkodó magatartását, «vegetatív» józanságát, de egyben úgy látja, hogy az elfásulásnak és a szellemi petrifikációnak is a forrása. «A magyarnak nyugalmas, egykedvű, méltóságteljes maga-

tartása tulajdonképpen csak a célt követelte aktivitás kifejtésére képtelen voltának leple, amely mögött a „nincs másként” bús, zsidbadt arca rejtőzködik.» (96. 1.) Itt mutatunk rá először a szerzőnek arra a gyakran ismétlődő hibájára, hogy a jelenségek egészen felületes szemléleténél marad, programjához hűtlenül nem keresi az egyes fölvázolt lelki tulajdonságoknak jelentésekhez vagy értékekhez való kapcsolódását s ezáltal teljes mértékben képtelen annak a feladatnak jó megoldására, amelyre vállalkozott. Aki az elrendeltettség hitével egy értelemben említi a tompa rezignációt, annak lélekformája a magyar létérzés, a magyar sorsérzés megragadására és megértésére a legteljesebb mértékben alkalmatlan. Elvégre az elrendeltettség hite nem azonos a fatalizmussal s ha az előbbi átélésére a szerző önmagábatekintés révén nem képes, igyekezzék Adyt jobban megérteni. Nem lehet célja kritikánknak annak kifejtése, hogy az elrendeltettség hite milyen erőforrása volt mindig a magyar szellemiségnek és az sem, hogy méltóságteljessége mennyire más, mint az aktivitás kifejtésére képtelen ember leplező magatartása. Az állásfoglalást e kérdésekben nyugodtan az olvasóra bízunk.

A *Furor Hungaricus* című fejezetben megállapítja, hogy a «harci készség csak a magyarság államfenntartó készségéről tanúskodhatik, de magában véve még nem karakterologikus jelentőségű, nem emeli őt megkülönböztető rangra Európa többi népe között.» (100. 1.) «Elvégre a magyar is harcolt, mint más nép. Győzött vagy viselte a legyőzetés nyomorúságait és megvetett sorsát, mint más nép. Hol itt a sajátos magyar sors kiteljesedése?» (101. 1.) Később így folytatja: «Harc és politika tehát csak formáira és követett módszerére nézve tehet különbséget az egyes népek között.» Látja ugyan, hogy a magyar harcoknak éppen úgy, mint a magyar szabadságeszmének más a metafizikai háttere, mint a nyugati népekének, de a harcos magatartásokat kritizálva, csak két harctípust vesz fel: a célharcot és a kockázatok harcát, amelyeknek mindegyikét ismerte a magyarság. Majd teljesen Ady nyomán, de Adyt félreértve, a magyart, mint a harcok kényszerültjét mutatja be, akiben a harc elkerülhetlenségének és egyben hiábavalóságának tudata él. «A harc vállalásának ebben a kényszerűségé-

ben a tudatosság hiánya és ugyanakkor a harci extázistól való ösztönös tartózkodás adja meg a magyarság harci éthoszának a böszültség jellegét. A böszültség, mint magatartásmód, a magyar alapélménynek, a függetlenség-vágynak a *kifejezései* (104. 1.) «A finitisztikus függetlenség-élménynek» — írja — «ez a harci böszültség az egyedüli kifejezési lehetősége». «A böszültség éppen a magyarság kelet-nyugati helyzetének lelki jellembeli kifejezése.» (104. 1.) Amikor P. jellemábrázolásában a «böszültség» szóhoz elérkeztem, a szónak jelentése egészen elnémult, szótárban kellett megnéznem, hogy valamilyen jelentést keressek a meg nem győző és illogikus használat következtében elhalkult jelentésű szónak. A külvilág hatását lelkiiségünk együttesen egy érzésben értékeli a lélektan tanítása szerint és ez az érzés volna itt a — böszültség. A legteljesebb jóakarattal sem sikerül azonban ennek a szóötletnek jelentőséget vagy értelmet tulajdonítani. S Henri George-nak «A szegénység és haladás» című munkájában foglalt pár sor jutott eszembe. Itt írja ő, hogy fiatal korában közgazdaságtani munkák olvasása közben állandóan küzdött azok érthetlensége ellen, míg végre rájött, hogy a hiba nem ő benne, hanem a szerzőkben rejlik. A böszültséggel is így vagyunk s még hozzátehetjük, hogy a szerző szerint úgy éli ki benne magát a magyar, mint ahogy a hatalomban az angol, vagy személyes műveltségben az olasz stb. A megnemértés azonban heves ellenmondássá változik ismét, amikor ezt a «harcias fajtát», ezt a «böszültséget», mint a magyar jellem tragikus befejezetlenségének példáját állítja elénk s megemlítve, hogy a magyar harci éthoszból romantikusok és a szemléletükön felnövekedett nemzedék az önmagát felülmúló nép héroizmusát látta. (104. 1.) Itt kitér a szerző az állásfoglalás elől. Márpedig ezen a ponton lett volna alkalma az egzisztenciális beállítottságú művész-tudósnek a küzdelem-vállalás típusainak fölvezetése alkalmával a magyar nemzeti közösség heroikus létérzésének feltárásával lényegest és jellemzőt mondani a magyar lélek mélységeiről. Nem a «böszültség» érdekel egy, a közösségi lét metafizikai gyökereit feltárni akaró tipológiában, nem a kifejezés, a jelenség csupán, hanem éppen az az élmény, ami mögötte van, a jelentés, amelybe kapcsolódik. S ha a magyarság harci éthoszáat meg

akarja érteni, ha küzdelmeinek végső gyökeréig akar hatolni, meg kellett volna sejténie, hogy ez több mint célharc, ez egy sajtóságos harctípus, mindig a végső megsemmisüléstől éppen hogy megóvó létküzdelem, egzisztenciális harc s épp ezért az egyén egzisztenciális gondjánál, ha egybeesik is vele, mindig mélyebb a népi fennmaradás miatt érzett aggodalom. Értékelő együttérzéssel, e sorsvállalás megtestesítőjekép, módjában lett volna a magyarság szimbolikus alakját megteremteni, ő azonban minden színéző készségét a «bujdosónak» tartotta fenn, — amint később látni fogjuk.

E tragikus lelki helyzetből származik a magyarság visszavonásra való hajlandósága, amelynek forrása «az a sajátos elvtelenség, meggyőződésnélküliség, amely, mint fentebb láttuk, éppen a magyarság léthelyzetéből. . . következik. Elvtelen, nem szellem hiányból. . . hanem inkább kényszerűségből* stb. (106. l.) Az elvtelenség vonásával nehéz lesz természetesen a «bujdosó» típust összeegyeztetni, a szó megválasztása sem szerencsés, s amilyen mértékben jellemezheti a politikai élet-szférát «elvtelenség», amely voltaképpen látszólagos illogikusság, a változó hatalmi helyzethez való alkalmazkodás egy nagyobb érték megóvása érdekében (amely magatartásmódnak nem igazolható és értékellenes változata a közkeletű «elvtelenség»), éppen olyan mértékben jellemző a magyarra — talán előnytelenül is, az elvekhez való makacs ragaszkodás, az a jellembeli tulajdonság, amelyet Ady úgy jellemez: «Elvérezni egy gondolatot», ő is tudja ezt egyébként, azonban ezt látszólagos elv-hűségnek tudja csak tekinteni.

Az elvtelenség kettős alapmotívuma közül a felülmaradás vágya egyben forrása a magyarság oligarchikus életmagatartásának is. Ez a két oldal, amelyen szerző az oligarchikus vonásról beszél, majd «apró Khánok»-at emleget, jó példa arra, hogy milyen mértékben veszti el a közvetlen meggyőzés lehetőségét az, aki nem közvetlenül élményeiből merít. Ennek a jelenség-komplexusnak, legalább is egyik területének, megvan t. i. a megfelelő jellemző kifejezése: basáskodás. Oligarchikus vonásról beszél MacCartney,¹ beszélhet a kül-

¹ L. «Vetusta Hungaria» c. tanulmányomat a Társ. Tud. 1934. évfolyamában.

földi, azonban egy közösség lényegét megragadni akaró kutatónak rá kell tapintani tudni arra a legjellemzőbb szóra, amelynek említése az egész területet világosabbá teszi. Egyébként «az oligarchikus vonás a böszültség ikerpárja». (109. 1.)

E magatartásmód szociális kihatásai közül a szolidaritáshiány, az úriság életformájának nemzeti társadalmat széttagoló hatásairól számol be, majd a «böszültségnek» további változataként a «magyar szellem megrögzött jogi formalizmusáról» beszél. (111. 1.) «A böszültség szemléletlensége nyilvánul ebben a formalisztikus hajlamban, amely kerüli a dolgok mélyére hatolást . . . amely keresve-keresi az érveket, amikkel elégedetlenségnek hangos kifejezést adhat ... és pillanatok formális vívmányaiért feláldozza a jövőt.» (114. 1.) Ugyanebben a fejezetben természetesen a jogi éthoszt, mint a magyarság harmadik nagy közösségösszekapcsoló tényezőjét említi a nyelv és közös történeti sors mellett. Beszél a jogérzés fejlettségéről és egyáltalában nem zavarja az a tény, hogy előbb még oligarchikus vonásról beszélt, mint jellemző vonásról; ez pedig végeredményben a parancsuralom egy változatát, mindenestre az átfogó és általános jogi elvek tagadását jelenti. De megfélemlít az arról is — amikor a jogi formalizmusból folyó előnyökön kívül, annak hibáit is felsorolja —, hogy megemlítsen, melyik oldaláról óhajtja a jogi formalizmust jellemezni, amint az a törvényalkotásban, vagy a törvény alkalmazásban jelentkezhetik. Az elsővel kapcsolatban rámutathatunk arra a tényre, mint a jogi formalizmus elleni adatra, hogy magánjogunkban a szokásjognak ma is nagyobb szerepe és jelentősége van, mint a törvényjognak; hogy történeti alkotmányunk van s másfelől pedig nem lehet figyelmen kívül hagyni a magyar törvény-alkalmazásnak s az egész közigazgatásnak egészen a legutóbbi időkig erősen patriarchális jellegét, amelyet éppen úgy meg kellett említeni, mint ahogy nagyon is létező jellemvonásra mutatott rá a basáskodás probléma-komplexusában .

Az említett jellemvonásokon kívül megtudjuk még, hogy szláv és török hatás alatt a nemzeti karakter a csüggettség, fatalizmus, a nemzetivé finitizált kollektív büntudat s a függetlenség féltése által kiváltható szolidarizmus vonásaival gaz-

dagodott. Kialakult benne bizonyos hajlam a harcos türésnek arra a válfajára, melyet passiv resistentiának nevezünk s amely szerinte a keleti lélek heroizmusának — talán — egyetlen lehetséges formája. Utal a magyar «inaktivitásra» s a türelmességre is. Ez utóbbi mögött azonban — jelzi — mindig ott lappang a fanatizmus. A magyar türelmesség «vitális» jellegű, élni segít, mert felfüggeszti az ellentéteket, ellentétben a német tárgyilagossággal, amely az ellentétek felé emel; — a magyar türelmesség, a német tárgyilagosság tükröződése a magyar lélekben — írja. Mindezen megállapításokhoz nem szólhatunk külön-külön hozzá, bár volna természetesen elég kifogásolni való azokban. Tekintsünk inkább végig, mielőtt tovább mennénk, a magyar nemzeti közösség azon a jellemzésén, amelyet itt ismertettünk.

A finitizmus életérzésének alapján — talán — az országhatárnak érinthetetlen «lelki» határrá változása él s ez így van többé-kevésbé minden önálló állami életet élő nemzetnél. A finitizmus magyar változata azután, amint láttuk, a csak-védekezés következtében beálló lélekszaporodással vált egyértelművé — s ennek következtében a nemzeti lélek pathologikus vonásainak egész sorát volt alkalmunk láthatni s hogy mindezt így együtt láthattuk, a könyvet becses dokumentummá teszi. Mi a finitizmust nem fogadtuk el «alapformának» (azt a kérdést egyáltalában ne is érintsük, hogy nem az irányadó kevesekben élő alaptörékvések teremtik-e meg a közösség lélekformáját), hanem a mögötte rejlő, egészséges lelket kerestük. S ezt kell tennünk, annyival is inkább, mert erre kényszerít jelen történeti helyzetünk, melyben a Kárpátok láncolata — sajnos — nem véd s nem «finitizálja» lelkünket. Nem hatnak a finitizmust kiváltó földrajzi tényezők s ismét ott tartunk, a honfoglalás előtt, keresnünk kell, felszínre kell hoznunk azokat a jellembeli tulajdonságokat, amelyekkel országot lehet alapítani. S aki ösztönösen ebben a nemzeti létproblémában él, az az egész finitizmus-elméletet, — nagyon időhöz, társadalmi helyzethez kötöttnek és felületesnek fogja tekinteni.

A szerző az itt sürgetett értékes tulajdonságokra nem bukkan rá, ül. ha megemlékezik is róluk, jóformán csak mellékmondatokban teszi — vagy bujdosásra ítéli hordozóit s ország-

alapító képességeinket pedig nem hajlandó karakterologiai szempontból fontosnak tekinteni.

Ennek az értékes jellemvonások iránti vakságnak, Prohászkanál hármasként van. Elsősorban teljesen érzéketlen — úgy látszik—minden iránt, ami politikum. Másodszor: szemléleti módja a polaritás elvére van teljesen beállítva. S ha a magyar nemzeti közösségen belül felsorakoztatta volna a pozitív értékű vonásokat is — ha csak az átlagból kiváló egyénekre korlátozza is azokat —, akkor meg van a polaritás, a feszültség a magyar életben belül is — s nem lett volna esztétikailag kielégítő a «vándor-bujdosó» ellentét, (— a valósághoz azonban közelebb jutott volna.) De a hibásan látás legfőbb oka az, hogy szerző számára a «szellem» az ens realissimum s nem tudja élményszerűleg élni a «csak nemzeti» értékeket s ezért nem rajzolhatott meggyőző és igaz képet a magyarságról.

Mert az fogja a magyarság szellemi arculatát megrajzolni tudni, aki finitizmuson, basáskodáson és elvtelenségen stb. túl s ezek felismerése mellett megpillantja azt az értékes magatartást is, amely ezeken a negatív értékű vonásokon átvilágít, éppen úgy, mint az igazi és igazán értékes nacionalizmus az, amelyik a nemzeti lét értékes voltát újult erővel éli át, miután basáskodást, elvtelenséget, közönyt és kultúra-gyűlöletet személyesen átszenvedett. Megkísértem a P. által adott magyar jellemvonásokat, egy reprezentatív jellemre rárakni; találtam némi kereséssel alkalmas individumot, de értelmet ezeknek a jellemvonásoknak mégis az egyéniség adott, amiben a csak létezésen és egyszerűsége túl *érték* volt. Ezt a magyarázó egységes formát, amelyet P. ígért, amely érthetővé és egységessé tette volna az egyes vonásokat, nem találtuk meg e könyvben. Az a tény viszont, hogy van ember, aki a patológikus vonások együttesének jó dokumentálására alkalmas, nem jelentheti azt, hogy ő az igazi képviselője a magyar nemzeti jellemnek s ha esetleges társadalmi vagy politikai pozíciója ezt a hitet kelti, amely tévedésnek P. is áldozatul esett, úgy mind a ténynek, mind a félreértésnek kizárólag társadalmi és így könnyen gyógyítható okai vannak.

S a hallgatással mellőzött magyar értékek képviselésében álljon itt a következő idézet: «A szabadságszeretet eszmények

utáni rajongás nélkül, liberális lendület, rohamos haladás és forradalmi szellem nélkül, a joghoz és törvényhez való szilárd, semmi veszélytől vissza nem riadó ragaszkodás a legista holt betű-cultusa nélkül, egyeneslelkűség, nyíltság, erős monarchiái hajlam, melyet a hatalom törvénysértései meggyengíthetnek, de soha meg nem semmisíthetnek: közös tulajdonságai voltak a magyar nemzet és Deák Ferenc lelkületének». (Beksics Gusztáv)

III.

A Corpus Sacri Doloris című fejezetben a magyarságot a végső elmúlástól megóvó csodáról ír. «Ez a csoda itt él közöttünk, nem rejtőzködő csoda . . . állandó valóság-készenlét, amely a bujdosásra juttatott már-már távozó magyart a túlsó partról is visszaszólitotta, és itt tartja magánál a nap ölelő szeme alatt. Ez a valóság pedig, ez az egzisztenciális csoda a magyar szellemnek, a magyarság életmagatartásának sajátos objektivációja.» (115. 1.) Elhárítva azt a kishitű föltevést magától, hogy a magyar kultúrának nem volna eredeti tartalma, a magyar szellem minden objektivációjára mélyen jellemző vonásnak a nemzeti öntudat és vallásosság összefonódottságát, egymással való átítatottságát látja. És ez érett ki a Szent Korona jogelméletében a kultúra egészét meghatározó intézménnyé, a magyarság örök szimbólumává. E fejezetben P. a Szent Korona elméletének lényeges vonásai közül a Corpus Mysticumot állítja a figyelem előterébe s annak legfőbb jelentőségét abban látja, hogy egy középkori sacrális eszmét megmentett, fokozatosan fejlesztett és a modern formák számára is rugalmassá tett s hozzáfűzi: «ez az a nagy csoda a magyarság életében, amely a szétszóródástól mindig megóvta, de egyben oly lökő erőt is adott maroknyi népünknek, amellyel szemben a modern nyugati alkotmányjog alapjára helyezkedő ellenfeleink végső eredményben éppen olyan tehetetlenek voltak, mint régebben a Kelet autokratikus hatalmai». (119. 1.) Egyébként «A Sacra Corona teste a bujdosó magyar finitizmusának szükségképi objektivációja.» Másfelől, a Szent Korona-eszme keletkezését a magyarság történeti helyzetével indokolja és a misztikus, sacrális felfogás objektívációja szerinte a magyar szellem

számára a metafizikát jelenti «a maga önsorsában juttatva kifejezésre a változatlant, az örökkévalót a változóban és mulandóan». (122. 1.) E szépen végiggondolt fejezetben, amely új vonásokkal gazdagítja a Szent Korona-elméletet, helyesebben meglevő vonásokat hiposztazál, esztétizáló romantikus lelkületének megfelelően a politikai hatóerő kizárólagosságát láttatja a Szent Koronában. S itt nincs helye vitának. — A Szent Korona-elmélet közjogi vonatkozású elemeinek beható vizsgálata rávezette volna szerzőt arra, hogy a magyar alkotmányos élet nem kizárólag ellenzékieskedésből állott és megláttatta volna vele a magyar nemzeti jellemvonások közül azokat — amelyek hatóerejének eredménye a Szent Korona-tan is. — S a negatív értékű jellemvonások hosszú sora után következő fejezetben egyébként is meglepetésszerűleg hat a Szent Korona ragyogó elmélete: ennyi emberi gyengeségnek ilyen szép eredménye lehet. Szerzőnk e fejezetben hosszasan beszél a nemzeni és vallásos érzésről, — az olvasóra bízva, hogy azokkal a pathologikus vonások sötét képét enyhítse. — A Szent Korona azonban csak addig él és hat, mint csoda, amíg lesznek aktív és benne-hívő magyarok, — a magyarság fennmaradásának titka tehát mind ezen tényezők együttesében keresendő. S éppen ezért egy, a magyar szellemiség jellemző vonását tárgyaló műben olyan tényezők, lelki, jellembeli tulajdonságok felkutatásával kell a magyarság fennmaradását érthetővé tenni, amelyek meg vannak ma és megtarthatják hatékonyságukat a jövőben is. Mennyivel realisabban hat, amidőn Pethő Sándor egy helyen «kis nép, de nagy nemzet» szerencsés és szép formulájával világít rá az annyiszor idézett csoda homályára. Annak, aki a magyarság lelki típusáról, a magyar népközösség szellemiségének őserőforrásairól akar lényegest mondani, azt a páthoszt, ami a «kis nép, de nagy nemzet» antithézisében van, a legmélyebb élményszerűséggel kell élnie.

IV.

A finitizmus mellett a népi szétszóródás, a magyar létnek másik lényeges meghatározó tényezője, «amely a vérnek és eszméknek keveredése folytán és nem utolsó sorban a körülmények kalapácsütéseire, az eredetileg mereven ellenszegülő,

a maga sáncaiból nehezen kimozduló szellemet, az idegen hatások számára fogékonyabbá, hozzájuk alkalmazkodóbbá tette, «elveszti faji kizárólagosságát, elszakad mintegy önmagától, szétszóródik». (130. 1.) «Vérkeveredés», «körülmények kalapácsütései» arra utalnak, hogy a problémának teljes látásához, szerző meggyőződése szerint is, ezeknek a tényezőknek vizsgálata is szükséges. A «szétszóródás» szó maga ismét gondolkozóba ejt, először a Goethe-i elvre gondolunk («Sammlung und Zerstreung»), de némi tünődés után rájövünk, hogy ismét Ady a forrás. «Hát népét Hadúr is szétszórja: szigorúbb istenek ezt így szokták ... És mi nem leszünk majd szétszórva, árvult, de mégis győzedelmes fajta ... S fölolvast a világ kohója s elveszünk, mert elvesztettük magunkat.» (A szétszóródás előtt.) Ebben a fejezetben (*Gens sui prodiga*) az életforma változásainak, a magatartás módosulásának kérdésével foglalkozik. Csodálkozva mutat rá, hogy a magyar léleknek ősi finitizmusán kívül, meglepően erős a nyíltsága, lelki készsége a külső hatások iránt. Az előző pár sorban mutatkozó eltérése a szerzőnek saját — csak szellemi síkban mozgó — programjától, feljogosít most már, hogy nyomatékosan rámutassunk arra a különbségre, ami a nagyon is reálisan jelenlevő, hatalmat és pozíciót jelentő idegenekkel szembeni küzdelem és az idegen szellemmel szemben való óvakodás között van. Lehet a kettő között összefüggés, azonban amilyen mértékben jellemzi a magyarságot az, hogy meg akarja őrizni «szellemének ősi örökségét», hogy óvakodik az agresszív idegennel szemben, éppen olyan mértékben jellemző jóhiszemű nyíltsága is. A latin kultúra volt leghatékonyabb iskolánk — írja —, ez volt összetartó erőnk Európával és a magyar föld lakta nemzetiségekkel is. S a latin szellem hatásának vizsgálata közben rámutat, hogy a latin életforma nyugalom, zárttság és rend elemei és a magyar finitizmus szelleme között van valami spontán megfeleléség. Itt a szerző a finitista lelkében fölfedezi, hogy kezdettől fogva «sajátos nyugtalanság, a lelki kiszélesedés utáni törekvés» is észrevehető a magyarságban. (132. 1.) Pár sorral tovább viszont meglepődve azt olvassuk, hogy a magyarság lelke mélyén élő örökös hiányélményt a német szellem költögette, amely a magyarság régi kalandvágját észrevétlenül, végtelenség-vággyá módo-

sította át. (132. 1.) «Ahol a magyar lélekben — írja — a csodálkozás képességére akadunk, ahol magatartása bizonyos érzelmi mozgalmasságról tesz tanúságot . . . , ott valamiképen mindig a német szellem ösztönzéseit sejtethetjük.» «Létélmény, önszemelés és sorsmegértés: ezek tehát azok a formák, amelyekben a vándor szellemiség — mindegy, hogy közvetlenül vagy közvetve, támogatólag vagy kihívóan, bővülettel vagy ellenkezés árán — a bujdosó lelkiségben megszólal.» (134. 1.) Rámutat, hogy a magyar tudományosság a maga egészében a vándorlás életformája után igazodik. Gazdasági és szociális tevékenységünk német mintára alakultak. Míg ez utóbbi két mondatban foglalt megállapítás legalább részben igaz, úgy az előző megdöbbenő állítások cáfolata végeredményben szükségtelen, elég, ha a mondatokat idézzük, mert mirevaló volna vitába szállni a szerzővel, amikor nyilvánvaló, hogy logikai konstrukciójához való ragaszkodása egyfelől, másfelől az önmaga alkotta finitista lélek reális létezésébe vetett hite olyan erős, hogy a csodálkozás képességétől kezdve mindent idegenből kell importálnunk. Nem volna különben sem lehetséges egy ismertetés keretei között a német szellemi hatás mibenlétéről részletes képet adni és sokkal fontosabb, hogy a szerzővel egyetértve, rámutassunk az utóbbi időkben egyre növekvő germán szellemi hatás anomáliáira. P. helyesen állapítja meg, hogy a hatások túl közletről jönnek, nincs lelki médium, amelyben lehiggadhatnának, aminek következtében a magyar életforma nemcsak a másodlagosság jellegét ölti magára, hanem egyoldalúvá is válik. (134. 1.) Könyvének egyik legnagyobb érdeme, hogy akkor, amikor nagyon helyesen mutat rá a latin életformával való lényegbeli rokonságra, ugyanakkor a maga módszerével is eljut a német szellemi hatás túlzott voltának esetleges káros következményeire. Viszont mulatságos, amidőn a németgyűlölet úgy jellemzi, hogy az csupán harag «a negációnak mindennemű közvetlen vagy közvetett jegye nélkül; annak a mérgeződése, akit kényelmes nyugalomból megzavartak» (135.1.). A való élet s a politikai létsík dinamikájától való lelki távolságát a szerző igazán nem tudta volna jobban dokumentálni, mint ezekkel a megállapításokkal. De itt is fölhívja valamire figyelmünket, mégpedig arra, hogy a vak németgyűlölet vádjá ellen tiltakoznunk kell azért, hogy tel-

jes nyugalommal végezhesük állandó kritikánkat a német-magyar szellemi közösség kérdéseit illetőleg. S miután a legőszintébb megértés keresése jegyében postuláltuk a kritika szabadságát, állapítsuk meg — hogy a «kényelmes nyugalomból való kizavarrás» kifejezést e helyen, az emberi természet jóságosságába vetett romantikus ábránd elképzelhető maximumának tartjuk. — A továbbiakban P. ismerteti a szláv-török oldalról ért hatásokat, majd ismét rámutat, hogy a sorozatos települések és beolvadások természetesen erősen veszélyeztetik a magyarság egységét, illetőleg eltérül eredeti irányából és elveszti ősi magyar jellegét.

Hogy a zsidóknak volt-e hatása a magyar szellemi alkat fejlődésére, változására, gazdagítására vagy megromlására — avagy egyáltalában hisz-e a nemzeti közösségen belül ható külön zsidó szellemiség létezésében, s ha igen, ez a hatás irodalmon, a közösen használt nyelven, vagy a gazdasági élet formáin keresztül érezhető-e — ezeknek a kérdéseknek tárgyalása elől P. kitér, hallgat róluk. A magyarság gazdasági szellemével való foglalkozás is teljesen hiányzik könyvéből. Gazdasági tevékenységeink német mintára alakultak — írja — s ez minden, amit ebben a vonatkozásban megtudunk, fűzzük hozzá, elégtelen és a maga általánosságában helytelen.

A magyar közösség milyen rétegében és milyen korban ment végbe a népi és lelki szétszóródás? Lényege nyilvánvalóan az ősi szubsztancia elvesztése, ami alatt idegenné-válás és kipusztulás egyaránt érthető.

Ez a megállapítás kétségkívül ismét a magyar vezetőrétegekre utal. Amíg a finitizmus s a vele kapcsolatban ábrázolt jellemkomplexus a magyar történeti osztály eleven erői kiszáradásának, élettelené válásának tünetei voltak, vagy a szerző által nem látott értékes magatartás torzításai, vagy tagadásai,¹ amikor is a szerző a patogén tényezők tartós fennállását a lélek patológikus ábrázolásával helyettesítette — itt ugyanezen osztálynak, amely mondhatnánk közben értelmiségi osztállyá bővült, «Überfremdung»-járói s biológiai pusztulásáról van szó, éspedig az utolsó nemzedékben, különösképen a jelenben. A «népi» szó alkalmas félreértések kiváltására s e könyvvel kapcsolatban,

¹ V. ö. Noszlopi L.: Jellemlátás és jellemigézés. Bpest, 1935.

amelyet lelkes kritika fogadott, a kritikusként kettőssé tágul feladata: nem csupán a szerző tévedései ellen kell küzdenie, hanem azok ellen a megtévesztések ellen is, amelyeket nem pontos fogalmazása következtében az olvasónál felidézhet. Még a lelki szétszóródás diagnózisa sem teljes s nem jut el a jelenig itt sem, mert hiszen van ma már a magyar szellemiségben ébredés, gyülekezés, egymást keresés és összefogás is — s a biológiai értelemben vett idegen hatás tekintetében is lezáródott a békés penetráció folyamata, bizonyos veszélyt jelenthet még német elemek disszimilációja. Egyébként pedig a probléma annyira összefügg az úgynevezett középosztály szociális felmorzsolódásával és morális válságával, amely általános európai tünet, hogy annak mérlegetelése nélkül a magyar «szétszóródást» nem tudjuk helyesen látni. Európa a középosztály szétesésére bolsevizmussal, fasizmussal és nemzeti szocializmussal felelt — egybeszántotta mindegyik a maga módján a társadalom egyes ellenálló rétegeit. Nálunk a talaj felfrissítésének kérdése egyszerűbbnek látszik, a parasztságnak a nemzeti közösségbe való szerves és lelkes bekapcsolása révén. P. is ilyen megoldást lát talán. Amikor a magyarról, mint különböző kultúrhatások gócpontjában álló népről, a közvetítés népéről beszél, rámutat arra, hogy a magyar életforma kitágult, mozgékony és éber lett — átalakult lelki arcúvá, lényegesen különbözik múltjának típusaitól. Végre utal rövid pár sorban a nemzeti közösség széttagoztságára. Majd így folytatja: «a parasztság, hosszú ideig öntudatlanságban szunnyadva, eddig még nem találhatott olyan életformát, amely az egész magyarságé lehetne» (142. 1.). S itt utal azokra a kevesekre, akikben a magyar lét egységesen, mélyen, igaz valóságában él — s akiknek szelleméből kevés van e könyvben.

V.

A szétszóródás következtében, amint a «Clippeus oppositorum» című fejezetben megtudjuk, nem egységes és folyamatos a magyar lét, hanem örökös újrakezdések jellemzik. E gondolat kifejtése kapcsán addig a megállapításig jut el, hogy e «lelki szétszóródás lehetetlenné teszi a fejlődést, tehát a dialektikának azt a formáját, amelyet unipolárisnak lehet nevezni.» (145.1.)

Ámde a bipoláris dialektikát a finitizmus tenné lehetetlenné, ha lenne, úgy lenne és úgy hatna, amint azt a szerző konstrukciójának egységessége megkívánja. «Nem az állandó meglét, a mozdulatlanság géniusza gubbaszt-e itt, amely nem engedi meg az ellentétek dinamikus kifejlődését?» (144. 1.) Ez szerzőnk fogalmazásában a keleti, szemlélődő lélek útja — valójában s ahogy érteni fogják, az életben csak adottságot, soha feladatot nem látó filiszterség magatartása.

De mégis van magyar kultúra, a magyarságnak van történeti tudata s «ahol történeti tudat van, ott van dialektika» — nyugtat meg P. — A magyar kultúra egyébként lényegében statikus — dialektikája bipoláris és vitális stb., amely megállapítások kifejtésében szerzőnek alkalma van érvényesíteni teljes dialektikai készségét, a kritikust pedig annak megállapítására kötelezi, hogy e finom művű gondolati játék végigélvezése után értékes, új ismerettel nem gazdagodott. S emeljük ki «Európa vagy a megnemértés» című fejezetből még azt a megállapítást, amellyel a magyar inaktivitásra utal. Azért nem ért bennünket az aktív Európa, mert nem érti sajátos inaktivitásunkat, amely annyira idegen az ő szellemiségétől. Hogy történeti adattal cáfoljak (ezt a módszert azért kerültük, mert akkor elvesztünk volna a szerző általánosításainak ellentmondó tények felsorolása tömegében) 1848-ban vagy azután, amíg a Habsburg-monarchia szétrobbantását várták tőlünk, nagyon is megértettek és ez a megértés csak akkor szűnt meg, amikor látták, hogy erre a szerepre nem vállalkozunk. Az inaktivitás vonása hiányzott még, hogy teljessé legyen az a jellemvonás-csoport, amellyel együttesen kell megegyeszer foglalkoznunk. Ez az ösztönzéseket mindig kívülről-várás, önmagától-megindulni-nem-tudás, eszmeszegénység, vagy értékvaktság egy nagy félreértés következménye, egyike azoknak, amelyek nyilvánvaló következményei a «szellemi» szó bűvöletében végzett jellemlátásnak. Eszme és indulás — már amennyiben életet ígérő, értékes és jelentős — egyén-nél és közösségnél egyaránt az élet összes erőibe beágyazott, azoknak egészéből, életösztönből, akarásokból, érzésekből, látomásokból és tudásból származik. Fontos ennek kiemelése akkor, amikor egy olyan közösség szellemiségének vizsgálatáról van szó, mint a magyarság, amelynek történeti helyzete és sorsa

végzetszerűen kötelességévé teszi a vitális erők olyan ápolását, értékelését, amelyet a szellem túlbecsülésével megérteni nem lehet. Paradox-szá fejlesztve ezt a gondolatot, szinte azt kellene mondanunk, hogy örülnünk kell annak a ténynek, hogy a magyar népi közösség nem «szellemült át». Így meg van a lehetősége, hogy a népi szétszóródás következtében eltűnő, vagy szerepéről leköszönő értelmiség helyére a magyar népből érkező új elemek hatékonyan és értékes tényezőkként nőjjenek be egy új és rugalmasabb magyar szellemi közösségbe.

S itt kell foglalkoznunk az idegen szellemi hatásokkal is — szerző a szétszóródása jelenségeivel kapcsolatban, az alapforma módosulása és tágulása kapcsán beszélt róluk. Ezzel a ténnyel s egynémely megjegyzésével, ő, aki a mindent szuverénül formáló szellem jegyében folytatja vizsgálódásait — a másik végletbe, a biológiai determinizmusba való zuhanás gyanúját váltotta ki s ilyen irányú félreértésekre bizton számíthat is. Egész röviden összefoglalva, e kérdést illetőleg véleményünk a következő. A magyar nemzeti karaktert, a magyar szellemi közösséget ért idegen hatások, bár nagy mennyiségűek és értékesek kétségtelenül, ma sem hatványozódtak azonban addig a fokig, hogy a kvantitás már kvalitatív különbséget idézett volna elő. (Hegel.) A német hatás megterheli ismeretekkel, tudással, adatok tömegével a magyar szellemet — ez a szellemnek «tevé»-vé válása; angol és francia hatás alatt ledobja magáról a terhet, mely alatt mozdulni sem bír, visszanyeri szabadságát és bátorságát — «oroszlán»-ná lesz a szellem, hogy eljusson végre a Nietzsche-i parabola harmadik fázisáig, a «gyermek»-ké válásig — önmagáig, az önmagából való kiindulás teremtést jelentő kezdetéig. Ez a magyar szellem három színváltozása. Német hatás alatt tanul dolgozni, visszanyeri a szabadságba vetett ősi hitét angol és francia példákön — de «alkotni» csak az egész nemzeti közösség legmélyebb gyökereiből táplálkozó szellem tudott mindeideig a magyar glóbuson.

A szerző történetbölcseleti koncepciója szerint a német szellem, mint a finitista magyar existenciális «izgató»-ja szerepel. Még Széchenyi «értelmessége» is megkapja a «német» jelzöt, hogy az ellentétet végsőkéig fokozza a magyar vitalitással, a csak «Nemtők»-ben való bizakodással szemben. (156. l.)

Nos hát a szellemnek a németiséggel való azonosítása ellen tiltakoznunk kell — ha a szellemi áramlatok útja a németek felől jött is, abban nagyon gyakran európai volt a levegő. Az idegen kultúrhatás a múltban sem korlátozódott csak a német szellemre — ezt különben szerző nagyon szépen megírta a latinítással való kapcsolatainkat tárgyalva — s ma pedig, bizonyításra nem szorul, hogy a szellemet számunkra Európa és a kereszténység jelenti, — de semmi esetre sem csak egy nemzeti szellem, legyen bár annak értéke, jelentősége még olyan nagy is.

S mindez egyáltalában nem áll ellentétben azzal, hogy fentebb elismertük a német szellemnek a magyar tudományosságra gyakorolt hatását. Ez a hatás ugyanis, sok értékes ösztönzés mellett, azzal az eredménnyel is járt, hogy szellemi nagyiparosaink a tudományos gépezettel együtt, legtöbbször még a probléma-nyersanyagot is importálták — míg mások megelégedtek a tudomány terén kisebb igényű közvetítő kereskedelem üzésével. Csak a betűje volt magyar olykor ennek a tudománynak — amely ez okból is hatástalan és izolált maradt. Úgy hatottak ezek a művek, mint rosszul synchronizált filmek; de már ezen a betegségen, amely egyébként sohasem volt általános, remélhetőleg túljutottunk.

Politikai és jogi intézmények átvételéből eredő hatáslehetőségek vizsgálatát ez alkalommal mellőzni vagyunk kénytelenek.

Talán feleslegesnek tűnt fel a magyar kultúra önállósága melletti ez az állásfoglalás. Nem az. —

P. a környező kis népekről megjegyzi, hogy létezésüknek nincs metafizikai alapja, lényegében mindig idegen kultúrákatnak engedelmessé válnak. De ha ezt a könyvet lefordítják németre, ugyanezen népek közé fog sorozni bennünket a német olvasó. Möller van den Bruck szerint németnek lenni annyit jelent, mint német értékrendszerben élni — s ebben a felvett vándor-bujdosó közösségben mi az, ami érték és magyar? — fogják kérdezni.

VI.

S ezek után kérdezzük: a magyar szellemiség képviselőjét látjuk-e a «bujdosó»-ban? A bujdosó a magyar sorsot jelképezi, helyesebben azt, ami mindmáig a magyarság sorsa volt. —

A motívum már az első fejezetben felcsendül. A latin-germán kultúrterületre belovagoló nomád nép egy neki idegen életforma és szellemiség igézete alá kerül s hiába védekezik finitista lelkületével, a két kultúrákat: finitizmus és végtelenség küzdelmében telik ettől kezdve élete. Története első századaiban a latin univerzalizmus hatása alatt fejlődve, szervező ereje, faji egészsége teljében nem jelentett veszélyt reá a germán szellemiség. A tatárdúlás után és török megszállás alatt azonban sorsközösséget kellett vállalnia Nyugat vándorával s azóta Kelet s Nyugat között hányattatva — hontalanná vált szellemi bujdosóvá saját hazájában. De bujdosásra van kárhóztatva azért is, mert «a magyar föld nem tűri a nagyszabású egyetemes horizontú emberi életet». (99. 1.) A jogi formalizmus, ami elvűségnek látszik, csak kényszerű elvieskedés (az utolsó 400 esztendő közjogi küzdelmeire gondol), lényegében azonban «elbujdosás a formák mögé». (114.1.) «Sohasem lehetünk egészen itthon», sohasem élhetjük a saját életünket. A bujdosás történeti rendeltetésünk, ha tetszik, átkunk». (125. 1.) S később azt olvassuk még, «ahol ez a bujdosó módosul, ott már nem gyökeresen és ősi módon magyar» (143. 1.) és hogy a bujdosótípus az «európai aktivitásnak és a magyar inaktivitásnak összeütközéséből fejlődött ki». (170. 1.) S a Corpus sacri doloris fejezetben a bujdosásra kárhóztatottság élményének megérezéséhez szerzőnk költői képességeinek minden eszközével akar hozzásegíteni. A szerzőt megérteni igyekezve, prózára átírva, romantikus színeitől megfosztva, a végsőkig leegyszerűsítve, a következő tartalmat adhatjuk a bujdosás misztikus költeményének: A magyarság élete műve, az öntudatos nemzeti közösség megalkotása volt (nem az «ország» — Magyarország !), szimbóluma a Szent Korona eszméje, mint a honi föld, az állam, az egész élő nemzettest egysége. S része volt ez a szimbólum annak az örökkévaló rendnek, amelybe vetett mélységes hit jellemzi a magyar vallásosságot. Ez az eszme valósággá sohasem válhatott, közjogi keretek közé szűkült, fikcióvá lett, vagy a terület szétszaggatottsága tette lehetetlenné megvalósítását, mindez okok következtében az igazi, a teljes élet, amely csak a Szent Korona teljességében élhető, lehetetlenné vált s ez váltotta ki a bujdosás szükségességét. — Így, ilyenformán jelzi P. a bujdosó értelmét.

A «vándor» már régi, kialakult szimbólum, a valósághoz több szál fűzi és — életfokozó, önérzetnevelő, a jövő felé mutat. Német és magyar egymás mellett, az élet országútján, mint «vándor és bujdosó» — több, mint ötlet; vízió — szomorú és nyugtalanító látomás. S éppen ezért kövessünk el mindent, hogy a bujdosó ne váljék önálló életet élő szimbólummá. Nem vehetjük tekintetbe esztétikai sérthetlenségét, nézzük a jelentését, szerzőt csak mint kiindulási alapot véve tekintetbe. A szó, az igazi bujdosó, a Nagy Fejedelem emlékét idézi, aki épúgy, mint egyéb magyar bujdosók, nem a «vándor» szellem existenciális izgatásai elől mentette finitista lelkületét; nagyon is jelen volt a vándor mindig, a legföldibb és legvégeesebb törekvéseivel, valahányszor a magyar bujdosásra kényszerült. — S mitizált történeti emlékek alapján magának a szónak a jelentése következő: a bujdosó elvonul, önként (mert hiszen maradhatna esetleg kompromisszum árán) egy ellenség elől, amely akadályozza jelenlétével a nemzeti közösség igazi, értékesebb politikai létformába való fejlődését, vagy abban való megmaradását, s amely létforma a bujdosó lélekforma jávai azonos; de a szent tüzet híven őrzi a bujdosásban — a visszatérés reményében. Jelenti tehát a küzdelem időleges feladását, illetőleg jelenti a reménytelennek látszó harc elől való kitérést. Átvitt értelemben: bujdosó önnön hazájában az, akit a honi viszonyok (a társadalom, az állam) akadályoznak annak a szellemnek élésében és alakításában, amely a nemzeti közösség számára is teljesebb élet volna; siker reménye nélkül nem vándorol ki, hanem félreáll, átadja a teret — másoknak. — Európa bujdosója az a nép, aki az «igazi» Európa építésében nem vehet részt, mert ebben kisebb értékű népek akadályozzák. Szerzőnk azonban, bár hasonló motívumok felcsendülnek nála is, eltorzítja a szó jelentését, illetőleg egyértelművé teszi a küzdelem elől való kitéréssel, a feszültségek elviselésére való képtelenséggel — s ezt mint ősi magyar tulajdonságot tűnteti fel.

A szót magát az örök magyar sikertelenség, balsors, a küzdelem hiábavalóságának hangulata kíséri. (A romantikánélküli tényállás persze az, hogy a bujdosó legtöbbször sokkal inkább számkivetett.) Önmagunk legbelsőbb értékéhez való

hűség — ez tehát a lényege a bujdosónak. — A vándor értékvilágát magával viszi s mindenütt a maga életét éli, ha dolgozik, munkálkodik, kenyeret keres; a bujdosó értéktája, amelyben igazán él a haza, miből következőleg: a magyar létnek legmélyebb lényege, a nemzeti lét kérdéseivel való aktív foglalkozás. (Közbevetve, ebből két dolog következik: 1. a kisebbségi sorsban élő magyarokra való tekintettel olyan új magyar értékrendszert kell kitermelnünk, hogy magyar lehessen valaki a politikai élet teljessége nélkül, ami szociális, morális és kulturális értékek érvényre juttatását jelenti; 2. nem lehet senkit itthon megfosztani az állami életben való aktív részvételtől, aki magyarnak érzi, tudja és vallja magát.)

Ami pedig szerzőnknek azt a próféciját illeti, hogy a magyarnak «ki kell sorsát bujdosnia», a válasz csak egész rövid lehet: ellenkezőleg, ki kell harcolnia, már t. i. sorsának jobbrafordulását. Amíg a vándor vándorol, amíg azt egy más «szellem» nem «finitizálja», addig a magyar sem engedheti meg magának a bujdosás luxusát, sem itthon, sem Európában s még kevésbé Közép-Európában. A bujdosó szép és szomorú szó, a magyar múlt egy részének szimbólumául talán alkalmas; de, ha csak ez lett volna, már régen felolvadtunk volna a népek kohójában. A helytállás, a mindig reménytelennek látszó küzdelem vállalása minden hibánk, mulasztásunk mellett is, sokkal inkább jellemző a magyar nemzeti létre, mint az elbujdosás, s ha a bujdosót választotta ki szimbólumul, úgy találjon módot arra, is, hogy a másik, lényegesebb magatartásmódot — ez volt a programjában —, természetesen, ha létezőnek és jellemzőnek látja azt, méltassa megfelelő módon való kifejtésre. A bujdosásnak, a gandhizmus szerzőnk által ajánlott magyar válfajának veszedelmes voltát ne tévesszük tehát szem elől. Ma «Germania migrat» — holnap Oroszország testvéresít majd messzianizmusa hevével egy közös népkohóba — s itthon is minden bujdosó, aki félreáll — átadja helyét kisebb értékűeknek, «önérvényesítő»-nek. A «bujdosó», ez kétségtelen, nem fog sokkal hozzájárulni az új Magyarország felépítéséhez, ha sokáig önkéntes számkivetésben marad. — Szerzőnek egyébként van hite a magyarság jövőjében, vitalitásának jelét látja pl. abban, ahogy erőit pazarolja; «átkulturált vitalitás ez már, az életformának

mintegy termékeny tája» (170. l.) — jegyzi meg más helyen. Lagymatag hit ez bizony s a könyvben foglaltak alapján még csak nem is indokolt.

VII.

Szerzőnk vizsgálta a magyar közösség szellemét «összes érték vonatkozásainak jelentésfeltáró összefüggéseiben s mint eredmény, előttünk áll, mint szimbolikusan jellemző alak: a bujdosó. S ha visszagondolunk az elolvasott könyvre, egyes szavak merülnek fel emlékezetünkben: finitizmus, bőszültség, elvtelenség és szétszóródás. Azokat az értékes magatartásokat, amelyeknek ezek a patológikus vonások részben tagadásai, részben eltorzulásai, ha említi is P., nem tér ki bővebben elemzésükre. Ady és Széchenyi, költők és próféták műveit dolgozta fel munkájában; ostorozó szavaikat, «dühödt, lázongó szívverésüket» kihallgatta, anélkül, hogy átkobant volna lelkén annak a mély hitnek a lángja, amely őket éppen könyörtelen ítélkezésük kinyilatkoztatására készítette. Ilyenek volnánk tehát egy tárgyilagos szemlélő előtt! Ha külföldi ír így rólunk, azon bosszankodunk vagy nevetünk, nem «értett meg» bennünket — mondjuk —, nem látta meg azt, ami legbelsőbb lényegünk, mert idegen. Az előttünk levő kísérlet — igyekeztünk a szerzőt tőlünk telhetőleg megérteni — újabb bizonyossága annak, hogy akkor sem elégít ki az eredmény, ha mi magunk szállunk a felszín alá. Mintha arra a kérdésre, hogy magyarnak lenni mit jelent, könnyebb volna választ adni, mint azt megmondani, hogy kik vagyunk és mivé lehetünk. A nemzeti lét jelentése így örökké szabadon élhető, az «amivé lehetünk» korlátai nélkül, de mégis abban a hitben, hogy a kettő egy irányban halad. Ez a nemzeti életet illetőleg az emberi szellem szabadsága.

Kifogásoltuk, hogy csak a patológikusnak minősített jellemvonások felé fordult a szerző figyelme. Most azt kell még megemlítenünk, hogy azok sokszor nem voltak mélyek és meggyőzőek. A programszerűleg elutasított lélektani típus-ábrázolás eredményei, ha nincsenek is rendszerbe foglalva, jobban hozzásegítenek a valóság megértéséhez, mint az a szellettudományi típus-szerkesztés, amely a következetesség ked-

véért olyan jelenségeket rendel egymás mellé, amelyek szükségképeni egymáshoz tartozásáról nem vagyunk meggyőződve. Az egységességre törekvés még azt is eredményezi, hogy az ellentétes vagy ellentmondó jellemvonásokat háttérbe kell szorítani vagy hallgatással mellőzni, ami lehetővé teszi ugyan az általános típus megkonstruálását, de egyben alkalmatlanná teszi a valóság jellemzésére. A vándor és bujdosó konstrukció kedvéért, a finitista lélekbe kívülről kellett hoznia a feszültséget; ami nem kis nehézségeket okoz s amelyet nagyon egyszerűen meg lehetett volna oldani, annak a megállapításával, hogy van finitista és nem finitista magyar, azaz a magyar nemzeti jellemben van finitizmus és végtelenségvágy is, amely esetben természetesen feladta volna az egységesség úgylis csak nehezen erőszakolható elvét.

Nélkülözhetetlen továbbá a nemzeti közösség tagozottságának figyelembevétele. Ha csak a szellemnek van története, akkor — mint Maeterlinck Kék madarában — a dolgoknak is lelkük van. A nemzeti közösségen belül élnek kisebb közösségek is; él és hat az ő szellemiségük, él a falu és város és él a táj, amelyek formálódnak az átfogóbb és erősebb közösségben, de vissza is hatnak rá. A közösség, közösségi tudat erősen vitatott fogalmi kérdéseiben is állást kell foglalnia, épügy, mint a személyes és közösségi szellem egymáshoz való viszonyát illetőleg, annak, aki az e könyvben foglalathoz hasonló konkrét feladat megoldására vállalkozik. — Rendkívül megkönnyítené és értékesebbé tenné továbbá az ilyen típus-szerkesztést, ha a vizsgálódást bizonyos korszakra korlátozná, vagy valamilyen módon tájékoztatná a szerző az olvasót az egyes korszakokról, ha a legnagyobb általánosságban is, esetleg külön fejezetben, a könyv végén, — ha csupán a lélek történései számitanak, ha már a választott módszer időtlenséget parancsol.

Az egész mű hatását erősen csökkenti az az érzésünk, hogy a szerző meglátásai nem elsődleges jellegűek. Mintha mesteri kézzel ugyan, de más mesterek portréi után festene új képet — amely a szerző egyéniségének eredetisége mellett is —, a már hideg alkotásokra emlékeztet inkább, mint az élő személyre. Ez lehet tévedés, de Adyt illetőleg pl. úgy érzi az ember, mintha még nem olvadtak volna fel lelkében az Adytól kapott

formák; ami végeredményben nem fontos, mert hiszen csak a mű egy részéről van szó. De mennyivel másképen hat, frissebben, közvetlenül Keyserling, az ember nem is mond ellen neki, — legfeljebb nem értünk egyet vele.

Végül még egyszer a könyv stílusáról szólunk. A szerző irt egy könyvet, amelynek jelentékeny része a magyar közönség érdeklődésére számíthatott. Világosan előadott, majd költői részek után meglepetésszerűleg az elmondottak fogalmi gúzsbakötözése következik, aminek kibogozása nem egyszer próbára teszi az olvasó türelmét. Fogalomkonzervek, komplikált nyitószerkezet kell hozzá, made in Germany. Összefüggően előadott dolgokat kiegészítő megjegyzések felbukkannak később a könyvben s ez a körülmény csak a nagyon jól emlékező olvasó részére teszi lehetővé a mű áttekintését. Egyébként is az a tudományos vértzet, amelyben megjelenik («Koppány regresszív kísérletei»), — «a kultúra a szellemi létnek egyetlen tartománya, ahol az oxymoron testetöltött valóság»), el fogja riasztani az ijedős «finitista» lelkeket. Könyvét így csak a vándorszellemisség fogja élvezni tudni s előbb le kell fordítani «finitista» nyelvezetre, ha nagyobb közönséghez akar szólni.

Ha arra az eredményre jutottunk is, hogy a könyv mozaik-szerű, jellemlátása olykor nem elég mély, eredményeit nem elsődleges intuíció révén nyerte, pátosza nem meggyőző, hite kevés és erőtelen: mégis meg kell állapítanunk, hogy a könyv «él». Nemcsak egyes részleteredmények, szép oldalak, a műben jelentkező mély kultúra, szerzőjének konstruktív készsége miatt és nemcsak azért, mert ereje megfeszítésével, «bús mérészséggel» a legnehezebb, a megoldhatatlan probléma megoldását akarta, hanem azért, mert mint minden értékes romantikus alkotás, gondolatokat ébreszt, ellentmondásokat vált ki, magával ragad vagy türelmetlenné tesz; de mindenesetre a problémával szemben való állásfoglalásra kényszerít. — A kritika, annak polemikus jellege is, a mű jobb megértését igyekezett elősegíteni; a szerző komoly munkája iránti elismerést eléggé bizonyítja a figyelem, amellyel gondolataival foglalkoztunk.

Trócsányi György.